

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα)

της 10ης Ιουνίου 2010*

Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-395/08 και C-396/08,

με αντικείμενο αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, που υπέβαλε το Corte d'appello di Roma (Ιταλία) με αποφάσεις της 11ης Απριλίου 2008, οι οποίες περιήλθαν στο Δικαστήριο στις 12 Σεπτεμβρίου 2008, στο πλαίσιο των δικών

Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS)

κατά

Tiziana Bruno,

Massimo Pettini (C-395/08),

και

Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS)

* Γλώσσα διαδικασίας: η ιταλική.

κατά

Daniela Lotti,

Clara Matteucci (C-396/08),

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (δεύτερο τμήμα),

συγκείμενο από τους J. N. Cunha Rodrigues, πρόεδρο τμήματος, P. Lindh (εισηγήτρια), A. Rosas, A. Ó Caoimh και A. Arabadjiev, δικαστές,

γενική εισαγγελέας: E. Sharpston
γραμματέας: R. Žerež, υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 29ης Οκτωβρίου 2009,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που κατέθεσαν:

— το Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS), εκπροσωπούμενο από τον A. Sgroi, avvocato,

- η T. Bruno και ο M. Pettini καθώς και οι D. Lotti και C. Matteucci, εκπροσωπούμενοι από τον R. Carlino, avvocato,

- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την I. Bruni, επικουρούμενη από τη M. Russo, avvocato dello Stato,

- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τη C. Cattabriga και τον M. van Beek,

αφού άκουσε τη γενική εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις της κατά τη συνεδρίαση της 21ης Ιανουαρίου 2010,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Οι αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αφορούν την ερμηνεία της οδηγίας 97/81/ΕΚ του Συμβουλίου, της 15ης Δεκεμβρίου 1997, σχετικά με τη συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία μερικής απασχολήσεως που συνήφθη από την UNICE, το CEEP και τη CES (ΕΕ 1998, L 14, σ. 9).

- 2 Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο ένδικων διαφορών μεταξύ του Istituto nazionale della previdenza sociale (στο εξής: INPS) και των T. Bruno και M. Pettini, καθώς και των D. Lotti και C. Matteucci, σχετικά με τον καθορισμό του συμπληρωθέντος συντάξιμου χρόνου για τον υπολογισμό των δικαιωμάτων συντάξεως γήρατος.

Το νομικό πλαίσιο

Η νομοθεσία της Ένωσης

- 3 Το άρθρο 1 της οδηγίας 97/81 ορίζει ότι η οδηγία αποσκοπεί στην υλοποίηση της συμφωνίας-πλαίσου για την εργασία μερικής απασχόλησεως, η οποία συνήφθη στις 6 Ιουνίου 1997 από τις διεπαγγελματικές οργανώσεις γενικού χαρακτήρα, ήτοι την Ένωση Συνομοσπονδιών Βιομηχανίας και Εργοδοτών της Ευρώπης (UNICE), το Ευρωπαϊκό Κέντρο Δημοσίων Επιχειρήσεων (CEEP) και την Ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία Συνδικάτων (CES), και η οποία περιέχεται στο παράρτημα της οδηγίας αυτής (στο εξής: συμφωνία-πλαίσιο).

- 4 Η τρίτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 97/81 έχει ως εξής:

«[Εκτιμώντας ...] ότι ο Κοινοτικός Χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων, στο σημείο 7, προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι “η δημιουργία της εσωτερικής αγοράς πρέπει να οδηγήσει σε βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των εργαζομένων στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η διαδικασία αυτή θα επιτευχθεί με την προσέγγιση των εν λόγω συνθηκών με στόχο την πρόοδο, ιδίως όσον αφορά τις μορφές εργασίας, εκτός της εργασίας αορίστου χρόνου, όπως η εργασία ορισμένου χρόνου, η εργασία με μερική απασχόληση, η προσωρινή εργασία και η εποχιακή εργασία”».

- 5 Η πέμπτη αιτιολογική σκέψη της εν λόγω οδηγίας 97/81 εκθέτει τα εξής:

«ότι, στα συμπεράσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Έσσεν, υπογραμμίσθηκε η ανάγκη λήψης μέτρων για την προώθηση της απασχόλησης και της ισότητας των ευκαιριών γυναικών και ανδρών και έγινε έκκληση για τη λήψη μέτρων με σκοπό την αύξηση σε ένταση της απασχόλησης στα πλαίσια της μεγέθυνσης, κυρίως μέσω ελαστικότερης οργάνωσης της εργασίας, η οποία να ικανοποιεί τόσο τις επιθυμίες των εργαζομένων όσο και τις απαιτήσεις του ανταγωνισμού».

- 6 Η εικοστή τρίτη αιτιολογική σκέψη της ανωτέρω οδηγίας 97/81 προβλέπει τα εξής:

«ότι ο Κοινοτικός Χάρτης των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων αναγνωρίζει τη σπουδαιότητα του αγώνα κατά των διακρίσεων σε όλες τους τις μορφές, ιδίως δε εκείνων που βασίζονται στο φύλλο, το χρώμα, τη φυλή, τις απόψεις και τις πεποιθήσεις».

- 7 Τα δύο πρώτα εδάφια του προοιμίου της συμφωνίας-πλαίσου ορίζουν τα εξής:

«Η παρούσα συμφωνία-πλαίσιο αποτελεί μια συμβολή στη συνολική ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση. Η εργασία μερικής απασχόλησης είχε σημαντική επίδραση στην απασχόληση κατά τα τελευταία χρόνια. Για τον λόγο αυτόν, τα συμβαλλόμενα μέρη της παρούσας συμφωνίας έδωσαν προτεραιότητα στην εν λόγω μορφή εργασίας. Πρόθεση των συμβαλλομένων μερών είναι να ξεετάσουν την ανάγκη σύναψης παρόμοιων συμφωνιών και για άλλες ευέλικτες μορφές εργασίας.

Αναγνωρίζοντας την ποικιλομορφία της κατάστασης που ισχύει στα κράτη μέλη και αναγνωρίζοντας ότι η εργασία μερικής απασχόλησης αποτελεί μια μορφή απασχόλησης σε συγκεκριμένους τομείς και δραστηριότητες, η παρούσα συμφωνία θεσπίζει τις γενικές αρχές και ελάχιστες προδιαγραφές σχετικά με την εργασία μερικής απασχόλησης. Καταδεικνύει την ετοιμότητα των κοινωνικών εταίρων να θεσπίσουν ένα γενικό πλαίσιο για την εξάλειψη των διακρίσεων εις βάρος εργαζομένων με μερική απασχόληση και να υποστηρίξουν τη δημιουργία δυνατοτήτων εργασίας μερικής απασχόλησης, σε μια βάση που είναι αποδεκτή τόσο από τους εργοδότες όσο και από τους εργαζόμενους.»

- 8 Οι κρίσιμες για τις υποθέσεις της κύριας δίκης διατάξεις της συμφωνίας-πλασιού είναι οι ακόλουθες:

«Γενικές παρατηρήσεις

[...]

5. ότι τα συμβαλλόμενα μέρη της παρούσας συμφωνίας αποδίδουν σημασία στη λήψη μέτρων για τη διευκόλυνση της πρόσβασης ανδρών και γυναικών σε εργασία μερικής απασχόλησης, προκειμένου να μπορέσουν να προετοιμαστούν για συνταξιοδότηση, για την εναρμόνιση της επαγγελματικής και οικογενειακής τους ζωής και την αξιοποίηση των δυνατοτήτων εκπαίδευσης και κατάρτισης ώστε να βελτιώσουν τις ικανότητες και τις ευκαιρίες σταδιοδρόμησής τους, προς αμοιβαίο όφελος των εργοδοτών και των εργαζομένων, κατά τρόπο που θα συνέβαλε στην ανάπτυξη της επιχείρησης·

[...]

Ρήτρα 1: Στόχος

Στόχος της παρούσας συμφωνίας-πλασίου είναι:

- α) η εξάλειψη των διακρίσεων εις βάρος των εργαζομένων μερικής απασχόλησης και η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας με μερική απασχόληση.

- β) η προώθηση της εργασίας με μερική απασχόληση σε εθελοντική βάση και η συμβολή στην ευέλικτη οργάνωση του χρόνου εργασίας, κατά τρόπο που θα λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες των εργοδοτών και των εργαζομένων.

[...]

Ρήτρα 3: Ορισμοί

Για τους σκοπούς της παρούσας συμφωνίας, νοούνται ως:

- 1) “Εργαζόμενος με μερική απασχόληση”: ο εργαζόμενος που οι ώρες εργασίας του, υπολογιζόμενες σε εβδομαδιαία βάση ή κατά μέσο όρο για μια περίοδο απασχόλησης ενός έτους, είναι λιγότερες από τις κανονικές ώρες εργασίας ενός συγκρίσιμου εργαζόμενου με πλήρη απασχόληση

- 2) “Συγκρίσιμος εργαζόμενος με πλήρη απασχόληση”: ο εργαζόμενος με πλήρη απασχόληση που εργάζεται στην ίδια επιχείρηση, έχει την ίδια μορφή σύμβασης ή σχέσης απασχόλησης και εκτελεί τα ίδια ή παρόμοια καθήκοντα, λαμβανομένης υπόψη και άλλων παραγόντων, όπως η αρχαιότητα και η ειδίκευση.

Όταν στην επιχείρηση δεν υπάρχει συγκρίσιμος εργαζόμενος με πλήρη απασχόληση, η σύγκριση πρέπει να γίνεται με αναφορά στην εκάστοτε εφαρμοστέα συλλογική σύμβαση ή, όπου δεν υφίσταται εφαρμοστέα συλλογική σύμβαση, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες, συλλογικές συμβάσεις ή πρακτικές.

Ρήτρα 4: Αρχή της μη διάκρισης

1. Όσον αφορά τις συνθήκες απασχόλησης, οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται με τρόπο λιγότερο ευνοϊκό απ’ ό,τι οι συγκρίσιμοι εργαζόμενοι με πλήρη απασχόληση για τον λόγο και μόνον ότι εργάζονται με μερική απασχόληση, εκτός αν η διαφορετική τους μεταχείριση δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους.
2. Όπου κρίνεται αναγκαίο, εφαρμόζεται η αρχή *pro rata temporis*.
3. Οι λεπτομέρειες εφαρμογής της παρούσας ρήτρας ορίζονται από τα κράτη μέλη και/ή τους κοινωνικούς εταίρους, λαμβανομένης υπόψη της ευρωπαϊκής νομοθεσίας και των εθνικών νομοθεσιών, συλλογικών συμβάσεων και πρακτικών.

4. Εφόσον δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους, τα κράτη μέλη, ύστερα από διαβούλευση με τους κοινωνικούς εταίρους σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες, συλλογικές συμβάσεις και πρακτικές, και/ή οι κοινωνικοί εταίροι μπορούν, όπου κρίνεται αναγκαίο, να εξαρτούν την πρόσβαση σε συγκεκριμένες συνθήκες απασχόλησης από την περίοδο προϋπηρεσίας, τον χρόνο που έχει εργαστεί και τα εισοδήματα του εργαζομένου. Οι προϋποθέσεις πρόσβασης εργαζομένων με μερική απασχόληση σε συγκεκριμένες συνθήκες εργασίας πρέπει να επανεξετάζονται περιοδικά, λαμβανομένης υπόψη της αρχής της μη διάκρισης, όπως ορίζεται στη ρήτρα 4.1.

Ρήτρα 5: Ευκαιρίες για εργασία μερικής απασχόλησης

1. Στα πλαίσια της ρήτρας 1 της παρούσας συμφωνίας και της αρχής της μη διάκρισης μεταξύ εργαζομένων με μερική απασχόληση και εργαζομένων με πλήρη απασχόληση:
 - α) τα κράτη μέλη μπορούν, ύστερα από διαβούλευση με τους κοινωνικούς εταίρους σύμφωνα με την εθνική νομοθεσία ή πρακτική, να εντοπίζουν, να αντιμετωπίζουν και, όπου είναι αναγκαίο, να εξαλείφουν εμπόδια νομικής ή διοικητικής φύσης που μπορεί να περιορίσουν τις ευκαιρίες εργασίας μερικής απασχόλησης·
 - β) οι κοινωνικοί εταίροι, ενεργώντας στα πλαίσια των αρμοδιοτήτων τους και μέσω των διαδικασιών που προβλέπουν οι συλλογικές συμβάσεις, πρέπει να εντοπίζουν, να αντιμετωπίζουν και, όπου είναι αναγκαίο, να εξαλείφουν εμπόδια νομικής ή διοικητικής φύσης που μπορεί να περιορίσουν τις ευκαιρίες εργασίας μερικής απασχόλησης.

[...]»

Η εθνική νομοθεσία

Το νομοθετικό διάταγμα 61/2000

- 9 Η οδηγία 97/81 μεταφέρθηκε στην ιταλική έννομη τάξη με το νομοθετικό διάταγμα 61, της 25ης Φεβρουαρίου 2000, για την εφαρμογή της οδηγίας 97/81/ΕΚ σχετικά με τη συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία μερικής απασχολήσεως που συνήφθη από την UNICE, το CEEP και τη CES (*GURI* αριθ. 66, της 20ής Μαρτίου 2000). Το εν λόγω νομοθετικό διάταγμα, ως ισχύει στις υποθέσεις της κύριας δίκης (στο εξής: νομοθετικό διάταγμα 61/2000), περιλαμβάνει στο άρθρο 1 τους ακόλουθους ορισμούς:
- «α) ως “πλήρης απασχόληση” νοείται το σύννηθες ωράριο εργασίας που προβλέπει το άρθρο 3, παράγραφος 1, του νομοθετικού διατάγματος 66 της 8ης Απριλίου 2003 ή, ενδεχομένως, το ωράριο μικρότερης διάρκειας που προβλέπουν τυχόν εφαρμοστέες συλλογικές συμβάσεις εργασίας·
 - b) ως “μερική απασχόληση” νοείται το προβλεπόμενο στην ατομική σύμβαση εργασίας ωράριο εργασίας, το οποίο πρέπει να τηρεί ο εργαζόμενος και το οποίο είναι μικρότερο του ωραρίου της περιπτώσεως (α)·
 - c) ως “σχέση εργασίας οριζόντιας μερικής απασχολήσεως” νοείται η σχέση εργασίας στο πλαίσιο της οποίας η μείωση του ωραρίου εργασίας σε σύγκριση με την εργασία πλήρους απασχολήσεως καθορίζεται σε σχέση με το σύννηθες ημερήσιο ωράριο εργασίας·

- d) ως “σχέση εργασίας κάθετης μερικής απασχολήσεως” νοείται η σχέση εργασίας στο πλαίσιο της οποίας προβλέπεται η παροχή εργασίας βάσει πλήρους ωραρίου αλλά σε προκαθορισμένες περιορισμένες περιόδους ανά εβδομάδα, μήνα ή έτος·
- d-bis) ως “σχέση εργασίας μκτικής μερικής απασχολήσεως” νοείται η σχέση εργασίας η οποία συνδυάζει τις περιπτώσεις που προβλέπονται υπό στοιχεία (c) και (d) ανωτέρω·
- e) ως “συμπληρωματική εργασία” νοείται η εργασία που παρέχεται πέρα των συμφωνημένων μεταξύ των συμβαλλομένων ωρών εργασίας, κατά την έννοια της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 2, και εντός των ορίων της εργασίας πλήρους απασχολήσεως.»

10 Το άρθρο 9, παράγραφοι 1 και 4, του νομοθετικού διατάγματος 61/2000 έχει ως εξής:

«1. Η ελάχιστη ωριαία αμοιβή, η οποία λαμβάνεται υπόψη ως βάση υπολογισμού των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης που οφείλουν οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση καθορίζεται πολλαπλασιάζοντας την ελάχιστη ημερήσια αμοιβή που προβλέπει το άρθρο 7 του νομοθετικού διατάγματος 463 της 12ης Σεπτεμβρίου 1983, το οποίο κατέστη νόμος, κατόπιν τροποποιήσεων, με τον νόμο 638 της 11ης Νοεμβρίου 1983, με τον αριθμό των εργασίμων ημερών της εβδομάδας κατά το σύνηθες ωράριο εργασίας, και διαιρώντας το γινόμενο αυτό με τον αριθμό των ωρών παρασχεθείσας εργασίας ανά εβδομάδα κατά το σύνηθες ωράριο εργασίας που προβλέπει η εθνική τομεακή συλλογική σύμβαση εργασίας για εργαζομένους με πλήρη απασχόληση.

[...]

4. Για τον καθορισμό του ύψους της συντάξεως γήρατος στην περίπτωση μετατροπής μιας συμβάσεως εργασίας πλήρους απασχολήσεως σε σύμβαση εργασίας μερικής απασχολήσεως ή αντιστρόφως, λαμβάνεται υπόψη το σύνολο των χρονικών περιόδων εργασίας με πλήρη απασχόληση, ενώ οι χρονικές περιόδους εργασίας με μερική απασχόληση λαμβάνονται υπόψη κατά ποσοστό ανάλογο των ωρών πράγματι παρασχεθείσας εργασίας».

Το νομοθετικό διάταγμα 463, της 12ης Σεπτεμβρίου 1983

- 11 Το άρθρο 7 του νομοθετικού διατάγματος 463, της 12ης Σεπτεμβρίου 1983, περί εκτάκτων μέτρων στον τομέα της πρόνοιας και της υγείας και για τον έλεγχο των δημοσίων δαπανών, διατάξεις εφαρμοστέες σε διάφορους τομείς της δημοσίας διοικήσεως, και την παράταση ορισμένων προθεσμιών (*GURI* αριθ. 250, της 12ης Σεπτεμβρίου 1983), όπως τροποποιήθηκε με τον νόμο 638, της 11ης Νοεμβρίου 1983, ορίζει τα εξής:

«1. Ο αριθμός των εβδομάδων ασφαλίσεως των εργαζομένων με σχέση εξαρτημένης εργασίας ανά ημερολογιακό έτος μετά το 1983, ο οποίος λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό της καταβλητέας από το [INPS] συντάξεως γήρατος, ισούται προς τον αριθμό των εβδομάδων του ίδιου έτους κατά τις οποίες έχει παρασχεθεί αμειβόμενη εργασία ή οι οποίες αναγνωρίζονται βάσει των κανόνων που διέπουν [την αναγνώριση πλασματικού χρόνου ασφαλίσεως], υπό την προϋπόθεση ότι, η ανά εβδομάδα καταβληθείσα, οφειλόμενη ή αντιστοιχούσα σε πλασματικό χρόνο ασφαλίσεως αμοιβή δεν είναι κατώτερη του 30 % της ελάχιστης μηνιαίας συντάξεως την οποία καταβάλλει το ταμείο συντάξεως εργαζομένων με σχέση εξαρτημένης εργασίας, την 1η Ιανουαρίου του οικείου έτους. Από την περίοδο πληρωμών που αρχίζει την 1η Ιανουαρίου 1984, το κατώτατο ημερομίσθιο, συμπεριλαμβανομένου του κατώτατου μέσου συμβατικού ημερομισθίου, για το σύνολο των οφειλομένων εισφορών κοινωνικής ασφαλίσεως και κοινωνικής πρόνοιας, δεν μπορεί να είναι κατώτερο του 7,5 % της ελάχιστης μηνιαίας συντάξεως γήρατος που καταβάλλει το ταμείο συντάξεως εργαζομένων με σχέση εξαρτημένης εργασίας την 1η Ιανουαρίου του οικείου έτους.

2. Σε διαφορετική περίπτωση, λαμβάνονται υπόψη οι εβδομαδιαίες εισφορές που προκύπτουν (με στρογγυλοποίηση προς τα πάνω) από τη διαίρεση της συνολικής καταβληθείσας, οφειλόμενης ή αντιστοιχούσας σε πλασματικό χρόνο ασφαλίσεως αμοιβής κατά τη διάρκεια του ημερολογιακού έτους με την αμοιβή της προηγούμενης παραγράφου. Ανεξαρτήτως του πραγματικού χρόνου ασφαλίσεως, οι εισφορές που καθορίζονται κατ' αυτόν τον τρόπο ανάγονται σε περίοδο περιλαμβάνουσα τις εβδομάδες αμειβόμενης ή πλασματικώς αναγνωριζόμενης εργασίας, για τις οποίες έχουν καταβληθεί εισφορές, που υπολογίζονται με αναγωγή στο παρελθόν, έχοντας ως αφετηρία την τελευταία εβδομάδα παρασχεθείσας ή πλασματικώς αναγνωρισθείσας εργασίας εντός του έτους.

3. Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων ισχύουν για περιόδους μεταγενέστερες της 31ης Δεκεμβρίου 1983 και για αξιώσεις που αφορούν παροχές στις οποίες δεν περιλαμβάνονται συντάξεις γήρατος για τις οποίες προβλέπεται υποχρέωση εισφοράς σε βάρος του INPS.

4. Κατά το έτος συνταξιοδότησεως, ο αριθμός των εβδομάδων ασφαλίσεως που λαμβάνεται υπόψη από την πρώτη ημέρα του έτους μέχρι την ημερομηνία συνταξιοδότησεως του εργαζομένου καθορίζεται κατ' εφαρμογήν των κανόνων των προηγούμενων παραγράφων μόνο για τις εβδομάδες που περιλαμβάνονται στην αντίστοιχη περίοδο πράγματι παρασχεθείσας ή αντιστοιχούσας σε πλασματικό χρόνο ασφαλίσεως εργασίας. Το ίδιο κριτήριο ισχύει και για άλλες παροχές κοινωνικής ασφαλίσεως και πρόνοιας.

5. Οι διατάξεις των παραγράφων 1, 2, 3 και 4 του παρόντος άρθρου δεν έχουν εφαρμογή στην περίπτωση εργαζομένων που παρέχουν οικιακές και οικογενειακές υπηρεσίες, εργαζομένων σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις, μαθητευομένων και σε περιόδους στρατιωτικής θητείας ή ανάλογης υπηρεσίας [...].».

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 12 Οι εφεσίβλητοι στις υποθέσεις της κύριας δίκης είναι μέλη του ιπτάμενου προσωπικού πληρωμάτων καμπίνας της αεροπορικής εταιρίας Alitalia. Οι εν λόγω εργαζόμενοι με σχέση εξαρτημένης εργασίας απασχολούνται με μειωμένο ωράριο, στο πλαίσιο της καλούμενης «κάθετης εκ περιτροπής μερικής απασχολήσεως». Πρόκειται για τρόπο οργανώσεως της εργασίας κατά τον οποίο, ο εργαζόμενος απασχολείται μόνον ορισμένες εβδομάδες ή μήνες του έτους, με πλήρες ή μειωμένο ωράριο. Υποστηρίζουν ότι λόγω της φύσεως της εργασίας του πληρώματος καμπίνας, η κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση είναι το μόνο είδος εργασίας με μερική απασχόληση που προβλέπει η συλλογική σύμβαση εργασίας τους.
- 13 Οι εν λόγω εργαζόμενοι προσάπτουν στο INPS ότι έλαβε υπόψη ως συντάξιμο χρόνο, βάσει των περιόδων ασφαλίσεως που υπολογίζονται για τη θεμελίωση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων, μόνον τα χρονικά διαστήματα παρασχεθείσας εργασίας, χωρίς να προσμετρήσει τα ανενεργά χρονικά διαστήματα που αντιστοιχούσαν στο μειωμένο ωράριό τους σε σχέση με συγκρίσιμους εργαζομένους πλήρους απασχολήσεως. Για τον λόγο αυτόν άσκησαν προσφυγή ενώπιον του Tribunale di Roma, αμφισβητώντας την ατομική ανάλυση των περιόδων ασφαλίσεώς τους που τους είχε αποστείλει το INPS. Με τις προσφυγές τους, οι εργαζόμενοι υποστηρίζουν, κατ' ουσίαν, ότι η μη

προσμέτρηση των ανενεργών χρονικών διαστημάτων συνεπάγεται τη διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των εργαζομένων με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση και των εργαζομένων που επέλεξαν την καλούμενη «οριζόντια» μερική απασχόληση, οι οποίοι βρίσκονται σε πλεονεκτικότερη θέση, μολονότι εργάζονται για αντίστοιχο χρονικό διάστημα. Το ανωτέρω δικαστήριο δέχθηκε τις προσφυγές και, ακολούθως, το INPS άσκησε έφεση ενώπιον του Corte d'appello di Roma. Προς στήριξη των εφέσεων του, το INPS ισχυρίζεται, κατ' ουσίαν, ότι οι σχετικές περίοδοι ασφαλίσεως για τον υπολογισμό των συνταξιοδοτικών παροχών είναι οι περίοδοι κατά τις οποίες όντως εργάστηκαν οι εφεσίβλητοι στις υποθέσεις της κύριας δίκης και βάσει των οποίων υπολογίστηκαν οι αμοιβές τους και οι εισφορές τους κοινωνικής ασφαλίσεως, σύμφωνα με την αρχή της χρονικής αναλογίας (στο εξής: *pro rata temporis*).

14 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Corte d'appello di Roma αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα, τα οποία έχουν πανομοιότυπη διατύπωση στις δύο υποθέσεις της κύριας δίκης:

- «1) Συνάδει με την οδηγία [97/81], και ιδίως με τη ρήτρα 4 [της συμφωνίας-πλαίσου που περιλαμβάνεται στο παράρτημα αυτής] η οποία εισάγει την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων, η ρύθμιση του ιταλικού κράτους (το άρθρο 7, παράγραφος 1, του νόμου 638 [της 11ης Νοεμβρίου 1983]) κατ' εφαρμογήν της οποίας δεν θεωρούνται συντάξιμος χρόνος συνυπολογιζόμενος για τη θεμελίωση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων οι ανενεργές περίοδοι στο πλαίσιο σχέσεως εργασίας με κάθετη μερική απασχόληση;
- 2) Συνάδουν οι προαναφερθείσες εθνικές διατάξεις με την οδηγία [97/81], και ιδίως με τη ρήτρα 1 [της συμφωνίας-πλαίσου που περιλαμβάνεται στο παράρτημα αυτής], η οποία προβλέπει ότι η εθνική ρύθμιση πρέπει να προωθεί την εργασία με μερική απασχόληση, τις ρήτρες 4 και 5 [της ανωτέρω συμφωνίας-πλαίσου], οι οποίες επιβάλλουν στα κράτη μέλη την εξάλειψη των εμποδίων νομικής ή διοικητικής φύσεως που μπορεί να περιορίσουν τις ευκαιρίες εργασίας μερικής απασχολήσεως, λαμβανομένου υπόψη ότι ο μη συνυπολογισμός στον συντάξιμο χρόνο των ανενεργών εβδομαδιαίων περιόδων συνιστά αναμφίβολα σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα στην επιλογή εργασίας με τη μορφή κάθετης μερικής απασχολήσεως;

- 3) Μπορεί η ρήτρα 4 [της ανωτέρω συμφωνίας-πλασίου], η οποία εισάγει την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων, να ερμηνευθεί έτσι ώστε να περιλάβει και τα διάφορα είδη συμβάσεων εργασίας με μερική απασχόληση, δεδομένου ότι, βάσει της εθνικής νομοθεσίας, στην περίπτωση οριζόντιας μερικής απασχολήσεως, για τον ίδιο αριθμό ωρών εργασίας για τις οποίες καταβάλλεται αμοιβή ανά ημερολογιακό έτος, συνυπολογίζονται όλες οι εβδομάδες του ημερολογιακού έτους, αντιθέτως προς ό,τι συμβαίνει στην περίπτωση κάθετης μερικής απασχολήσεως;»
- 15 Με διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 3ης Δεκεμβρίου 2008, οι υποθέσεις C-395/08 και C-396/08 ενώθηκαν για τη διευκόλυνση της έγγραφης και προφορικής διαδικασίας και για την έκδοση κοινής αποφάσεως.

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του παραδεκτού

- 16 Το INPS εκτιμά ότι οι αιτήσεις για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως είναι απαράδεκτες, για τον λόγο ότι η συμφωνία-πλαίσιο δεν εφαρμόζεται στα πραγματικά περιστατικά των υποθέσεων της κύριας δίκης, από απόψεως ουσιαστικής όσο και χρονικής ισχύος.
- 17 Η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων εκτιμά ότι οι αποφάσεις περί παραπομπής δεν εκθέτουν με ακρίβεια το πραγματικό και κανονιστικό πλαίσιο των υποθέσεων της κύριας δίκης και, ως εκ τούτου, διατυπώνει αμφιβολίες ως προς το παραδεκτό των εν λόγω αιτήσεων.

- 18 Πρέπει, καταρχάς, να υπομνησθεί ότι, στο πλαίσιο της διαδικασίας του άρθρου 267 της ΣΛΕΕ, εναπόκειται αποκλειστικώς στο εθνικό δικαστήριο, που έχει επιληφθεί της διαφοράς και φέρει την ευθύνη της μέλλουσας να εκδοθεί δικαστικής αποφάσεως, να εκτιμήσει, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιομορφίες της υποθέσεως, τόσο την αναγκαιότητα μιας προδικαστικής αποφάσεως για την έκδοση της δικής του αποφάσεως όσο και το λυσιτελές των ερωτημάτων που υποβάλλει στο Δικαστήριο. Συνεπώς, εφόσον τα υποβληθέντα ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο υποχρεούται, κατ' αρχήν, να απαντήσει (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 18ης Ιουλίου 2007, C-119/05, Lucchini, Συλλογή 2007, σ. I-6199, σκέψη 43, και της 22ας Δεκεμβρίου 2008, C-414/07, Magoora, Συλλογή 2008, σ. I-10921, σκέψη 22).
- 19 Κατά πάγια νομολογία, τα σχετικά με την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης ερωτήματα που υπέβαλε το εθνικό δικαστήριο, εντός του πραγματικού και κανονιστικού πλαισίου που αυτό προσδιόρισε με δική του ευθύνη και την ακρίβεια του οποίου δεν οφείλει να ελέγξει το Δικαστήριο, απολαύουν τεκμηρίου λυσιτέλειας. Η άρνηση απαντήσεως σε προδικαστικό ερώτημα εθνικού δικαστηρίου τότε μόνον είναι δυνατή, όταν προδήλως προκύπτει ότι η ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, την οποία ζητεί το εθνικό δικαστήριο, δεν έχει καμία σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, όταν το πρόβλημα είναι υποθετικής φύσεως ή ακόμα όταν το Δικαστήριο δεν διαθέτει τα πραγματικά ή νομικά στοιχεία που είναι αναγκαία προκειμένου να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του υποβλήθηκαν (βλ., συναφώς, απόφαση της 7ης Ιουνίου 2007, συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-222/05 έως C-225/05, van der Weerd κ.λπ., Συλλογή 2007, σ. I-4233, σκέψη 22 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 20 Εν προκειμένω, οι υποθέσεις της κύριας δίκης αφορούν το ενδεχόμενο δυσμενούς διακρίσεως εις βάρος των εργαζομένων που έχουν επιλέξει ορισμένο είδος εργασίας μερικής απασχολήσεως, και συγκεκριμένα την κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση, λόγω του τρόπου υπολογισμού του συντάξιμου χρόνου που απαιτείται για τη χορήγηση συντάξεως γήρατος. Το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινισθεί αν ο συγκεκριμένος τρόπος υπολογισμού συνάδει προς την οδηγία 97/81. Με τις αποφάσεις του περί παραπομπής, το αιτούν δικαστήριο εξέθεσε τους λόγους για τους οποίους εκτιμά ότι τα ερωτήματα που υπέβαλε στο Δικαστήριο είναι λυσιτελή και χρήσιμα για την επίλυση των διαφορών των οποίων έχει επιληφθεί. Καίτοι οι αποφάσεις αυτές δεν προβαίνουν σε εξαντλητική απαρίθμηση των σχετικών διατάξεων της εφαρμοστέας εθνικής νομοθεσίας, είναι αρκούντως σαφείς ώστε να επιτρέπουν στο Δικαστήριο να δώσει χρήσιμη απάντηση στα υποβληθέντα ερωτήματα. Όσον αφορά το ζήτημα αν η εν λόγω οδηγία και η συμφωνία-πλαίσιο είναι εφαρμοστέες

στις υποθέσεις της κύριας δίκης, τούτο θα εξετασθεί κατά την ανάλυση των προδικαστικών ερωτημάτων επί της ουσίας.

- 21 Ως εκ τούτου, οι αιτήσεις για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως πρέπει να κριθούν παραδεκτές.

Επί της ουσίας

- 22 Με τα τρία ερωτήματά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσία, να διευκρινισθεί αν οι ρήτρες 1, 4 και 5 της συμφωνίας-πλαisiού αποκλείουν νομοθετική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις υποθέσεις της κύριας δίκης, στο μέτρο που αυτή συνεπάγεται, για εργαζομένους με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση, τον μη συνυπολογισμό των ανενεργών χρονικών διαστημάτων στον συντάξιμο χρόνο που απαιτείται για τη χορήγηση συντάξεως γήρατος, μολονότι οι εργαζόμενοι με οριζόντια μερική απασχόληση και όσοι ασκούν τη δραστηριότητά τους με πλήρη απασχόληση δεν υπόκεινται στη ρύθμιση αυτή.
- 23 Πρέπει να εξετασθεί καταρχάς αν, και σε ποιο βαθμό, καταστάσεις όπως οι επίμαχες στις υποθέσεις της κύριας δίκης εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 97/81 και της συμφωνίας-πλαisiού, από απόψεως ουσιαστικής όσο και χρονικής ισχύος.

Επί του πεδίου εφαρμογής της συμφωνίας-πλαisiού

— Επί του πεδίου ουσιαστικής ισχύος

- 24 Η οδηγία 97/81 και η συμφωνία-πλαisiο αποσκοπούν, αφενός, στην προαγωγή της εργασίας μερικής απασχολήσεως και, αφετέρου, στην εξάλειψη των διακρίσεων μεταξύ των εργαζομένων με μερική απασχόληση και των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση (βλ. απόφαση της 24ης Απριλίου 2008, C-55/07 και C-56/07, Michaeler κ.λπ., Συλλογή 2008, σ. I-3135, σκέψη 21).
- 25 Με σκοπό την εξάλειψη των διακρίσεων μεταξύ εργαζομένων με μερική απασχόληση και εργαζομένων με πλήρη απασχόληση, η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαisiού, όσον αφορά τις συνθήκες απασχολήσεως, απαγορεύει τη μεταχείριση των εργαζομένων με μερική απασχόληση κατά τρόπο λιγότερο ευνοϊκό σε σχέση με τους συγκρίσιμους εργαζομένους πλήρους απασχολήσεως για τον λόγο και μόνον ότι εργάζονται με μερική απασχόληση, εκτός αν η διαφορετική μεταχείρισή τους δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους.
- 26 Ως εκ τούτου, πρέπει να εξετασθεί αν οι διατάξεις που ρυθμίζουν τα συνταξιοδοτικά δικαιώματα των πληρωμάτων καμπίνας της Alitalia συνιστούν συνθήκες απασχολήσεως κατά την έννοια της εν λόγω ρήτρας 4.
- 27 Συναφώς, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδίδοντας την οδηγία 97/81 για την εφαρμογή της συμφωνίας-πλαisiού, στηρίχθηκε στη Συμφωνία που συνήφθη μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας πλην του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βορείου Ιρλανδίας για την κοινωνική πολιτική (ΕΕ 1992, C 191, σ. 91) που προσαρτάται στο πρωτόκολλο (αριθ. 14) σχετικά με την κοινωνική πολιτική, το οποίο είναι προσαρτημένο στη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (στο εξής: συμφωνία για την κοινωνική πολιτική), και, ιδίως, στο άρθρο 4, παράγραφος 2, της συμφωνίας αυτής

το οποίο προβλέπει τη θέση σε εφαρμογή συμφωνιών που συνάπτονται σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης στους τομείς που ορίζει το άρθρο 2 της συμφωνίας αυτής. Οι εν λόγω διατάξεις της συμφωνίας για την κοινωνική πολιτική περιλαμβάνονται στα άρθρα 139, παράγραφος 2, ΕΚ και 137 ΕΚ, αντιστοίχως.

- 28 Μεταξύ των τομέων στους οποίους αναφέρεται το άρθρο 2, παράγραφος 1, δεύτερη περίπτωση, της συμφωνίας για την κοινωνική πολιτική, είναι οι «συνθήκες εργασίας», στις οποίες αναφέρεται και το άρθρο 137, παράγραφος 1, στοιχείο β', ΕΚ, όπως τροποποιήθηκε από τη Συνθήκη της Νίκαιας. Επιβάλλεται η διαπίστωση ότι μόνον από το γράμμα της διατάξεως αυτής της συμφωνίας για την κοινωνική πολιτική, όπως και από το γράμμα της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλαίσου, δεν μπορεί να εκτιμηθεί αν οι συνθήκες εργασίας ή οι συνθήκες απασχόλησεως που προβλέπουν οι εν λόγω δύο διατάξεις αντιστοίχως, περιλαμβάνουν και πτυχές όπως οι επιμέλεις στις υποθέσεις της κύριας δίκης αμοιβές και συντάξεις. Ως εκ τούτου, για την ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων πρέπει, κατά πάγια νομολογία, να ληφθούν υπόψη το πλαίσιο και οι σκοποί που επιδιώκει η κανονιστική ρύθμιση στην οποία εντάσσεται η ρήτρα αυτή (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 15ης Απριλίου 2008, C-268/06, Impact, Συλλογή 2008, σ. I-2483, σκέψη 110).
- 29 Συναφώς, από το γράμμα της ρήτρας 1, στοιχείο α', της συμφωνίας-πλαισίου προκύπτει ότι ένας από τους σκοπούς της είναι «η εξάλειψη των διακρίσεων εις βάρος των εργαζομένων μερικής απασχόλησης και η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας με μερική απασχόληση». Ομοίως, το προοίμιο της συμφωνίας-πλαισίου διευκρινίζει στο δεύτερο εδάφιο του ότι η εν λόγω συμφωνία-πλαίσιο «καταδεικνύει την ετοιμότητα των κοινωνικών εταίρων να θεσπίσουν ένα γενικό πλαίσιο για την εξάλειψη των διακρίσεων εις βάρος εργαζομένων με μερική απασχόληση και να υποστηρίξουν τη δημιουργία δυνατοτήτων εργασίας μερικής απασχόλησης, σε μια βάση που είναι αποδεκτή τόσο από τους εργοδότες όσο και από τους εργαζόμενους», σκοπός ο οποίος υπογραμμίζεται, επίσης, στην ενδέκατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 97/81.
- 30 Η συμφωνία-πλαίσιο, και ειδικότερα η ρήτρα 4 της συμφωνίας αυτής, επιδιώκει, συνεπώς, σκοπό ο οποίος συνάδει προς τους θεμελιώδεις σκοπούς του άρθρου 1 της συμφωνίας για την κοινωνική πολιτική και ο οποίος περιλαμβάνεται στο άρθρο 136, πρώτο εδάφιο, ΕΚ καθώς και στο τρίτο εδάφιο του προοιμίου της Συνθήκης για τη λειτουργία της ΕΕ και στα σημεία 7 και 10, πρώτο εδάφιο, του Κοινοτικού Χάρτη

των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, που εγκρίθηκε στη σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Στρασβούργο, στις 9 Δεκεμβρίου 1989, στον οποίο παραπέμπει η ανωτέρω διάταξη της Συνθήκης ΕΚ. Οι εν λόγω θεμελιώδεις σκοποί συνδέονται με τη βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας καθώς και με την παροχή στους εργαζομένους επαρκούς κοινωνικής προστασίας. Πρόκειται, ακριβέστερα, για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας των εργαζομένων με μερική απασχόληση και για τη διασφάλιση της προστασίας τους έναντι των δυσμενών διακρίσεων, όπως επιβεβαιώνεται από την τρίτη και την εικοστή τρίτη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 97/81.

- 31 Άλλωστε, πρέπει να υπογραμμισθεί ότι το άρθρο 136, πρώτο εδάφιο, ΕΚ, το οποίο ορίζει τους σκοπούς προς επίτευξη των οποίων το Συμβούλιο δύναται, στους τομείς που προβλέπει το άρθρο 137 ΕΚ, να εφαρμόζει, σύμφωνα με το άρθρο 139, παράγραφος 2, ΕΚ, συμφωνίες συναπτόμενες μεταξύ κοινωνικών εταίρων στο επίπεδο της Ένωσης, παραπέμπει στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη που υπογράφηκε στο Τορίνο, στις 18 Οκτωβρίου 1961, ο οποίος προβλέπει, στο μέρος I, σημείο 4, ότι το δικαίωμα όλων των εργαζομένων για «δίκαιη αμοιβή που να διασφαλίζει στους ίδιους και στις οικογένειές τους ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης» περιλαμβάνεται μεταξύ των σκοπών που τα συμβαλλόμενα μέρη δεσμεύονται να επιδιώξουν κατά το άρθρο 20 του μέρους III του εν λόγω Χάρτη (προπαρατεθείσα απόφαση Impact, σκέψη 113).
- 32 Λαμβανομένων υπόψη αυτών των σκοπών, η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαisiού πρέπει να νοηθεί ως έκφραση μιας αρχής του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, η οποία δεν μπορεί να ερμηνεύεται συσταλτικώς (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 13ης Σεπτεμβρίου 2007, C-307/05, Del Cerro Alonso, Συλλογή 2007, σ. I-7109, σκέψη 38, και προπαρατεθείσα απόφαση Impact, σκέψη 114).
- 33 Ερμηνεία της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλαisiού αποκλείουσα κατηγορηματικώς από την έννοια των «συνθηκών απασχολήσεως» οικονομικές παραμέτρους όπως αυτές που αφορούν τις αμοιβές και τις συντάξεις θα περιόριζε, κατ' αντίθεση προς τον σκοπό που επιδιώκεται με την εν λόγω ρήτρα, το πεδίο προστασίας των συγκεκριμένων εργαζομένων έναντι δυσμενών διακρίσεων εισάγοντας διάκριση, αναλόγως της φύσεως των συνθηκών απασχολήσεως, μη συμβατή προς το γράμμα της ρήτρας αυτής.

- 34 Εξάλλου, μια τέτοια ερμηνεία θα καθιστούσε άνευ αντικειμένου την παραπομπή που γίνεται με τη ρήτρα 4, σημείο 2, της συμφωνίας-πλαίσιου, στην αρχή *pro rata temporis*, η οποία εξ ορισμού μπορεί να εφαρμοσθεί μόνον επί διαιρετών παροχών όπως αυτές που απορρέουν από τις οικονομικής φύσεως συνθήκες απασχολήσεως που αφορούν, για παράδειγμα, τις αμοιβές και τις συντάξεις (βλ., κατ' αναλογία, προ-παρατεθείσα απόφαση *Impact*, σκέψη 116).
- 35 Ασφαλώς, κατά το γράμμα του άρθρου 2, παράγραφος 6, της συμφωνίας για την κοινωνική πολιτική, το οποίο περιλαμβάνεται στο άρθρο 137, παράγραφος 5, ΕΚ, όπως τροποποιήθηκε με τη Συνθήκη της Νίκαιας, οι διατάξεις του άρθρου αυτού «δεν εφαρμόζονται στις αμοιβές, στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, στο δικαίωμα για απεργία ή στο δικαίωμα για ανταπεργία (λοκ-άουτ)». Εντούτοις, όπως έχει αποφανθεί το Δικαστήριο, εφόσον η διάταξη αυτή είναι εξαιρετική έναντι των παραγράφων 1 έως 4 του άρθρου αυτού, τα ζητήματα που αφορά η παράγραφος 5 πρέπει να ερμηνεύονται συσταλτικώς ώστε να μη θίγεται ανεπίτρεπτα το περιεχόμενο των εν λόγω παραγράφων 1 έως 4 και οι επιδιωκόμενοι από το άρθρο 136 ΕΚ σκοποί (βλ. προαναφερθείσες αποφάσεις *Del Cerro Alonso*, σκέψη 39, και *Impact*, σκέψη 122).
- 36 Όσον αφορά ειδικότερα την εξαίρεση τη σχετική με τις «αμοιβές» που προβλέπει το άρθρο 137, παράγραφος 5, ΕΚ, κατά τη νομολογία, λόγος της εξαίρεσεως αυτής είναι ότι ο καθορισμός του ύψους των αμοιβών εμπίπτει στη συμβατική αυτονομία των κοινωνικών εταίρων σε εθνικό επίπεδο και στην αντίστοιχη αρμοδιότητα των κρατών μελών. Υπό τις συνθήκες αυτές, κρίθηκε σκόπιμο, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του δικαίου της Ένωσης, να αποκλεισθεί ο καθορισμός του ύψους των μισθών από την εναρμόνιση βάσει των άρθρων 136 ΕΚ επ. (βλ. προαναφερθείσες αποφάσεις *Del Cerro Alonso*, σκέψεις 40 και 46, και *Impact*, σκέψη 123).
- 37 Επομένως, η εξαίρεση αυτή πρέπει να νοηθεί ως αφορώσα τα μέτρα εκείνα τα οποία, όπως η εξομοίωση όλων ή ορισμένων από τα στοιχεία που συνιστούν τους μισθούς και/ή το επίπεδό τους στα κράτη μέλη ή ακόμα η καθιέρωση ελάχιστου μισθού, θα συνιστούσαν άμεση επέμβαση του δικαίου της Ένωσης στον καθορισμό των αμοιβών εντός αυτής. Εντούτοις, δεν μπορεί να επεκταθεί κατά τρόπον ώστε να περιλαμβάνει κάθε ζήτημα που σχετίζεται με τις αμοιβές, διότι άλλως θα καθίσταντο

σε μεγάλο βαθμό κενοί περιεχομένου ορισμένοι τομείς στους οποίους αναφέρεται το άρθρο 137, παράγραφος 1, ΕΚ (βλ., κατ' αναλογία, προπαρατεθείσα απόφαση *Impact*, σκέψη 125).

- 38 Επομένως, η επιφύλαξη που περιλαμβάνει το άρθρο 2, παράγραφος 6, της συμφωνίας για την κοινωνική πολιτική, η οποία περιλαμβάνεται στο άρθρο 137, παράγραφος 5, ΕΚ, δεν αποκλείει την ερμηνεία της ρήτρας 4 της συμφωνίας-πλαisiού υπό την έννοια ότι επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να διασφαλίσουν υπέρ των εργαζομένων με μερική απασχόληση την εφαρμογή της αρχής της απαγορεύσεως των διακρίσεων και στον τομέα των αμοιβών, λαμβάνοντας πάντα υπόψη, εφόσον απαιτείται, την αρχή *pro rata temporis*.
- 39 Καίτοι ο καθορισμός του επιπέδου των διαφόρων συστατικών στοιχείων της αμοιβής εργαζομένου εκφεύγει της αρμοδιότητας του νομοθέτη της Ένωσης και παραμένει αναμφιβόλως στον τομέα ευθύνης των αρμοδίων σε κάθε κράτος μέλος αρχών, εντούτοις κατά την άσκηση της αρμοδιότητάς τους στους τομείς που δεν εμπίπτουν στην αρμοδιότητα της Ένωσης, οι αρχές αυτές υποχρεούνται να τηρούν το δικαίωμα της Ένωσης (βλ., συναφώς, προπαρατεθείσα απόφαση *Impact*, σκέψη 129), ιδίως τη ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαisiού.
- 40 Επομένως, κατά τον καθορισμό τόσο των συστατικών στοιχείων της αμοιβής όσο και του επιπέδου αυτών των στοιχείων, οι αρμόδιες εθνικές αρχές οφείλουν να εφαρμόζουν επί των εργαζομένων με μερική απασχόληση την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων που καθιερώνει η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαisiού.
- 41 Όσον αφορά τις συντάξεις, πρέπει να επισημανθεί ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου στο πλαίσιο του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΚ, ακολούθως δε, από 1ης Μαΐου 1999, στο πλαίσιο του άρθρου 141 ΕΚ, άρθρα τα οποία αφορούν την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών στον τομέα των αμοιβών, εμπίπτουν

στην έννοια της «αμοιβής», όπως αυτή χρησιμοποιείται στο άρθρο 141, παράγραφος 2, ΕΚ, οι συντάξεις που καταβάλλονται δυνάμει της σχέσεως εργασίας μεταξύ του εργαζομένου και του εργοδότη, αποκλεισμένων εκείνων που καταβάλλονται στο πλαίσιο εκ του νόμου προβλεπομένου συστήματος, για τη χρηματοδότηση του οποίου οι εργαζόμενοι, οι εργοδότες και, ενδεχομένως, οι δημόσιες αρχές συμβάλλουν όχι βάσει μιας τέτοιας σχέσεως εργασίας, αλλά προς εξυπηρέτηση επιδιώξεων κοινωνικής πολιτικής (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 25ης Μαΐου 1971, 80/70, Defrenne, Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 815, σκέψεις 7 και 8· της 13ης Μαΐου 1986, 170/84, Bilka-Kaufhaus, Συλλογή 1986, σ. 1607, σκέψεις 16 έως 22· της 17ης Μαΐου 1990, C-262/88, Barber, Συλλογή 1990, σ. I-1889, σκέψεις 22 έως 28, και της 23ης Οκτωβρίου 2003, C-4/02 και C-5/02, Schönheit και Becker, Συλλογή 2003, σ. I-12575, σκέψεις 56 έως 64).

- 42 Βάσει της νομολογίας αυτής, πρέπει να κριθεί ότι εμπίπτουν στην έννοια των «συνθηκών απασχολήσεως», όπως αυτή χρησιμοποιείται στη ρήτρα 4, σημείο 1, της συμφωνίας-πλαisiού, οι συντάξεις που καταβάλλονται βάσει της σχέσεως εργασίας μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη, αποκλεισμένων των συντάξεων που προβλέπει υποχρεωτικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης, οι οποίες δεν καταβάλλονται στο πλαίσιο μιας τέτοιας σχέσεως αλλά προς εξυπηρέτηση επιδιώξεων κοινωνικής πολιτικής (βλ., κατ' αναλογία, προπαρατεθείσα απόφαση Impact, σκέψη 132)
- 43 Η ερμηνεία αυτή επιβεβαιώνεται από το τρίτο εδάφιο του προοιμίου της συμφωνίας-πλαisiού, κατά το οποίο τα συμβαλλόμενα μέρη «αναγνωρίζουν ότι θέματα που αφορούν την υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση υπάγονται στην αρμοδιότητα των κρατών μελών» και φρονούν ότι τα κράτη μέλη πρέπει να καταστήσουν πράξη τη δήλωσή τους για την απασχόληση στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Δουβλίνου τον Δεκέμβριο του 1996, στην οποία τονίζονταν, μεταξύ άλλων, η ανάγκη προσαρμογής των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης στα νέα πρότυπα εργασίας προκειμένου να παρασχεθεί κατάλληλη κοινωνική προστασία στα άτομα που απασχολούνται με αυτές τις μορφές εργασίας.
- 44 Η ερμηνεία αυτή επιρρωννύεται, επίσης, από το γεγονός ότι η συμφωνία-πλαίσιο, η οποία συνήφθη από τους κοινωνικούς εταίρους που εκπροσωπούνταν από διεπαγγελματικές οργανώσεις, δεν σκοπεύει να ρυθμίσει ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης ούτε να επιβάλει υποχρεώσεις στα εθνικά ταμεία κοινωνικής ασφάλισης, τα οποία

δεν υπήρξαν συμβαλλόμενοι στη συμφωνία αυτή (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 16ης Ιουλίου 2009, C-537/07, Gómez-Limón Sánchez-Camacho, Συλλογή 2009, σ. I-6525, σκέψεις 48 έως 50).

- 45 Καθόσον η ρήτρα 4, σημείο 1, της συμφωνίας-πλαisiού έχει εφαρμογή στις συντάξεις που εξαρτώνται από σχέση εργασίας μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη, εξαιρουμένων των συντάξεων που καταβάλλουν υποχρεωτικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, πρέπει επίσης να καθορισθεί αν το επίμαχο στις υποθέσεις της κύριας δίκης συνταξιοδοτικό σύστημα εμπίπτει στη μια ή στην άλλη κατηγορία. Προς τούτο, πρέπει να εφαρμοστούν, κατ' αναλογία, τα κριτήρια που έχει καθιερώσει η νομολογία προκειμένου να κριθεί αν μια σύνταξη γήρατος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 141 ΕΚ.
- 46 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι αποφασιστικό κριτήριο αποτελεί μόνον η διαπίστωση ότι η σύνταξη καταβάλλεται στον εργαζόμενο λόγω της σχέσεως εργασίας που τον συνδέει με τον πρώην εργοδότη του, δηλαδή το κριτήριο της σχέσεως εργασίας που συνάγεται από το ίδιο το γράμμα του άρθρου 141 ΕΚ. Εντούτοις, το κριτήριο αυτό δεν μπορεί να έχει αποκλειστικό χαρακτήρα, καθόσον για τις συντάξεις που καταβάλλουν τα υποχρεωτικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης μπορούν να λαμβάνονται υπόψη εν όλω ή εν μέρει οι αμοιβές που ελάμβανε ο εργαζόμενος όταν εργαζόταν. Τέτοιου είδους συντάξεις, όμως, δεν συνιστούν αμοιβή κατά την έννοια του άρθρου 141 ΕΚ (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Schönhheit και Becker, σκέψεις 56 και 57 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 47 Εντούτοις, εκτιμήσεις κοινωνικής πολιτικής, οργάνωσης του κράτους, ηθικής φύσεως, ή ακόμη σκέψεις αφορώσες τον προϋπολογισμό, που επηρέασαν ή θα μπορούσαν να έχουν επηρεάσει τον εθνικό νομοθέτη σχετικά με τη δημιουργία ενός συνταξιοδοτικού συστήματος, δεν ασκούν επιρροή αν η σύνταξη αφορά μόνο μια ιδιαίτερη κατηγορία εργαζομένων, αν τελεί σε άμεση συνάρτηση με τον χρόνο υπηρεσίας και αν το ύψος της υπολογίζεται βάσει του τελευταίου μισθού του υπαλλήλου (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Schönhheit και Becker, σκέψη 58 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 48 Προκειμένου να καθορισθεί αν οι συντάξεις γήρατος που χορηγούνται βάσει συστήματος, όπως αυτό που αφορά τα πληρώματα καμπίνας της Alitalia, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της συμφωνίας-πλαίσιου, πρέπει, συνεπώς, να εξετασθεί αν οι εν λόγω συντάξεις πληρούν τις τρεις προϋποθέσεις που εκτίθενται στην προηγούμενη σκέψη. Στο εθνικό δικαστήριο, το οποίο είναι το μόνο αρμόδιο να εκτιμήσει τα πραγματικά περιστατικά των υποθέσεων που έχει επιληφθεί και να ερμηνεύσει την εφαρμοστέα εθνική νομοθεσία, εναπόκειται να αποφανθεί αν πληρούνται οι προϋποθέσεις αυτές.
- 49 Εντούτοις, το Δικαστήριο, αποφαινόμενο επί αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, μπορεί, εφόσον παρίσταται ανάγκη, να παράσχει διευκρινίσεις προκειμένου να καθοδηγήσει το εθνικό δικαστήριο στην ερμηνεία του (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 23ης Νοεμβρίου 2006, C-238/05, Asnef-Equifax και Administración del Estado, Συλλογή 2006, σ. I-11125, σκέψη 40 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 50 Το γεγονός ότι διαχειριστής του συνταξιοδοτικού συστήματος των πληρωμάτων καμπίνας της Alitalia είναι δημόσιος οργανισμός, όπως το INPS, το οποίο, εξάλλου, διαχειρίζεται βάσει νομοθετικών διατάξεων το ιταλικό υποχρεωτικό σύστημα κοινωνικής ασφαλίσεως, δεν είναι καθοριστικό προκειμένου να εκτιμηθεί αν το εν λόγω συνταξιοδοτικό σύστημα αποτελεί μέρος του υποχρεωτικού συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως ή, αντιθέτως, τελεί σε συνάρτηση με τους όρους αμοιβής (βλ. μεταξύ άλλων, συναφώς, απόφαση της 1ης Απριλίου 2008, C-267/06, Maruko, Συλλογή 2008, σ. I-1757, σκέψη 57).
- 51 Ομοίως, ο δημόσιος ή ιδιωτικός χαρακτήρας της εταιρικής συνθέσεως της Alitalia δεν συνιστά καθοριστικό κριτήριο, κατά πάγια νομολογία η οποία έχει δεχθεί ότι, εφόσον πληρούνται οι τρεις προϋποθέσεις που εκτίθενται στη σκέψη 47 της παρούσας αποφάσεως, η σύνταξη την οποία καταβάλλει σε υπάλληλο εργοδότης του δημοσίου τομέα είναι απολύτως συγκρίσιμη προς εκείνη που καταβάλλει εργοδότης του ιδιωτικού τομέα στους πρώην μισθωτούς του (βλ. προπαρατεθείσα στη σκέψη 58 απόφαση Schönheit και Becker).

— Επί του χρονικού πεδίου ισχύος

- 52 Το INPS ισχυρίζεται, κατ' ουσίαν, ότι η συμφωνία-πλαίσιο μπορεί να εφαρμοστεί μόνο στις περιόδους απασχολήσεως μετά την έναρξη ισχύος της εθνικής νομοθεσίας για τη μεταφορά της οδηγίας 97/81, ήτοι του νομοθετικού διατάγματος 61/2000. Όσον αφορά τις T. Bruno, D. Lotti και C. Matteucci, ο υπολογισμός του συντάξιμου χρόνου που απαιτείται για τη θεμελίωση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων συνδέεται, εν όλω ή εν μέρει, με περιόδους προγενέστερες της παρελεύσεως της προθεσμίας μεταφοράς της οδηγίας αυτής, οι οποίες, ως εκ τούτου, δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της συμφωνίας-πλαισίου.
- 53 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία, ο νέος κανόνας εφαρμόζεται, πλην εξαιρέσεων, αμέσως στα μελλοντικά αποτελέσματα μιας καταστάσεως που γεννήθηκε υπό το κράτος του παλαιότερου κανόνα (βλ. συναφώς, μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 14ης Απριλίου 1970, 68/69, Brock, Συλλογή τόμος 1969-1970, σ. 293, σκέψη 7· της 10ης Ιουλίου 1986, 270/84, Licata κατά ΟΚΕ, Συλλογή 1986, σ. 2305, σκέψη 31· της 18ης Απριλίου 2002, C-290/00, Duchon, Συλλογή 2002, σ. I-3567, σκέψη 21· της 11ης Δεκεμβρίου 2008, C-334/07 P, Επιτροπή κατά Freistaat Sachsen, Συλλογή 2008, σ. I-9465, σκέψη 43, και της 22ας Δεκεμβρίου 2008, C-443/07 P, Centeno Mediavilla κ.λπ. κατά Επιτροπής, Συλλογή 2008, σ. I-10945, σκέψη 61).
- 54 Όπως επισήμανε η γενική εισαγγελέας στο σημείο 39 των προτάσεών της, ούτε η οδηγία 97/81 ούτε η συμφωνία-πλαίσιο παρεκκλίνουν από την αρχή που επισημαίνεται στην προηγούμενη σκέψη.
- 55 Ως εκ τούτου, ο υπολογισμός του συντάξιμου χρόνου που απαιτείται για τη χορήγηση συντάξεως γήρατος, όπως οι επίμαχες στις υποθέσεις της κύριας δίκης, διέπεται από τις διατάξεις της οδηγίας 97/81, συμπεριλαμβανομένων των προγενέστερων της ημερομηνίας ενάρξεως της ισχύος της οδηγίας αυτής χρονικών διαστημάτων παρασχεθείσας εργασίας.

Επί του πρώτου ερωτήματος

- 56 Με το πρώτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσία, να διευκρινισθεί αν η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαisiού, σχετικά με την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων, έχει την έννοια ότι απαγορεύει νομοθεσία κράτους μέλους, όπως η επίμαχη στις υποθέσεις της κύριας δίκης, η οποία, στην περίπτωση εργαζομένων με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση, έχει ως αποτέλεσμα να μην προσμετρώνται τα ανενεργά χρονικά διαστήματα στον απαιτούμενο για τη χορήγηση συντάξεως γήρατος συντάξιμο χρόνο.
- 57 Η ρήτρα 4, σημείο 1, της συμφωνίας-πλαisiού προβλέπει ότι, όσον αφορά τις συνθήκες απασχολήσεως, οι εργαζόμενοι με μερική απασχόληση δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται με λιγότερο ευνοϊκό τρόπο απ' ό,τι οι συγκρίσιμοι εργαζόμενοι με πλήρη απασχόληση για τον λόγο και μόνον ότι εργάζονται με μερική απασχόληση, εκτός αν η διαφορετική μεταχείρισή τους δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους.
- 58 Η απαγόρευση δυσμενών διακρίσεων, περί της οποίας η εν λόγω διάταξη, δεν είναι παρά η ειδική έκφραση της γενικής αρχής της ισότητας που περιλαμβάνεται στις θεμελιώδεις αρχές του δικαίου της Ένωσης (βλ. απόφαση της 12ης Οκτωβρίου 2004, C-313/02, Wippel, Συλλογή 2004, σ. I-9483, σκέψεις 54 και 56).
- 59 Ως εκ τούτου, πρέπει να εξετασθεί αν το γεγονός της μη προσμετρήσεως των ανενεργών περιόδων εργαζομένων με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση, κατά τον υπολογισμό του συντάξιμου χρόνου που απαιτείται για τη χορήγηση συντάξεως γήρατος, για τον λόγο και μόνον ότι εργάζονται με μερική απασχόληση, συνεπάγεται τη λιγότερο ευνοϊκή μεταχείρισή τους σε σχέση με εργαζομένους πλήρους απασχολήσεως, οι οποίοι βρίσκονται σε συγκρίσιμη θέση.

- 60 Συναφώς, η ρήτρα 3 της εν λόγω συμφωνίας-πλαisiού περιέχει τον ορισμό του όρου «συγκρίσιμος εργαζόμενος με πλήρη απασχόληση». Με τον όρο αυτόν νοείται, όπως προβλέπεται στο σημείο 2, πρώτο εδάφιο, της ρήτρας αυτής, «ο εργαζόμενος με πλήρη απασχόληση που εργάζεται στην ίδια επιχείρηση, έχει την ίδια μορφή σύμβασης ή σχέσης απασχόλησης και εκτελεί τα ίδια ή παρόμοια καθήκοντα, λαμβανομένων υπόψη και άλλων παραγόντων, όπως η αρχαιότητα και η ειδικευση». Κατά το σημείο 2, δεύτερο εδάφιο, της ανωτέρω ρήτρας, όταν στην επιχείρηση δεν υπάρχει συγκρίσιμος εργαζόμενος με πλήρη απασχόληση, «η σύγκριση πρέπει να γίνεται με αναφορά στην εκάστοτε εφαρμοστέα συλλογική σύμβαση ή, όπου δεν υφίσταται εφαρμοστέα συλλογική σύμβαση, σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες, συλλογικές συμβάσεις ή πρακτικές».
- 61 Το χρονικό διάστημα που λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό του συντάξιμου χρόνου που απαιτείται για τη χορήγηση σε εργαζόμενο με πλήρη απασχόληση συντάξεως γήρατος συμπίπτει με τη διάρκεια της σχέσεως εργασίας. Αντιθέτως, στην περίπτωση των εργαζομένων με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση, ο συντάξιμος χρόνος δεν υπολογίζεται στην ίδια βάση, καθόσον υπολογίζεται μόνο βάσει της διάρκειας των περιόδων όντως παρασχεθείσας εργασίας, λαμβανομένου υπόψη του μειωμένου ωραρίου.
- 62 Ως εκ τούτου, στους εργαζομένους με πλήρη απασχόληση αναγνωρίζεται, για περίοδο απασχολήσεως δώδεκα συνεχών μηνών, συντάξιμος χρόνος ενός έτους, προκειμένου να καθορισθεί η ημερομηνία κατά την οποία θα δικαιούνται να ζητήσουν τη χορήγηση συντάξεως. Αντιθέτως, στους εργαζομένους που βρίσκονται σε συγκρίσιμη θέση, οι οποίοι επέλεξαν, στο πλαίσιο της κάθετης εκ περιτροπής μερικής απασχολήσεως, τη μείωση του ωραρίου εργασίας τους κατά 25 %, θα αναγνωρισθεί, για το ίδιο χρονικό διάστημα, συντάξιμος χρόνος που θα αντιστοιχεί στο 75% του συντάξιμου χρόνου των συναδέλφων τους που εργάζονται με πλήρη απασχόληση, και τούτο για τον λόγο και μόνον ότι εργάζονται με μερική απασχόληση. Κατά συνέπεια, μολονότι οι συμβάσεις εργασίας τους έχουν πράγματι την ίδια διάρκεια, ο εργαζόμενος με μερική απασχόληση θεμελιώνει συνταξιοδοτικό δικαίωμα, βάσει του συντάξιμου χρόνου που του αναγνωρίζεται, αργότερα σε σύγκριση με τον εργαζόμενο με πλήρη απασχόληση. Ως εκ τούτου, πρόκειται για διαφορετική μεταχείριση στηριζόμενη μόνο στον λόγο ότι ο συγκεκριμένος εργαζόμενος εργάζεται με μερική απασχόληση.

- 63 Τόσο το INPS όσο και η Ιταλική Κυβέρνηση ισχυρίζονται, κατ' ουσίαν, ότι η εν λόγω διαφορά δεν συνιστά άνιση μεταχείριση, καθόσον οι εργαζόμενοι με πλήρη απασχόληση και οι εργαζόμενοι με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση δεν βρίσκονται σε συγκρίσιμη θέση. Ειδικότερα, υποστηρίζουν ότι στους εργαζομένους που emπίπτουν στις εν λόγω κατηγορίες αναγνωρίζεται ο συντάξιμος χρόνος που αντιστοιχεί στα χρονικά διαστήματα της πράγματι παρασχεθείσας εργασίας. Υπογραμμίζουν δε ότι οι εργοδότες καταβάλλουν εισφορές μόνο για τις περιόδους πράγματι παρασχεθείσας εργασίας και ότι, όσον αφορά τα ανενεργά χρονικά διαστήματα, το ιταλικό δίκαιο παρέχει σε όλους τους εργαζομένους με μερική απασχόληση τη δυνατότητα προαιρετικής εξαγοράς συντάξιμου χρόνου.
- 64 Πρέπει, εντούτοις, να υπομνησθεί ότι η αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων μεταξύ των εργαζομένων με μερική απασχόληση και των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση εφαρμόζεται στις συνθήκες απασχολήσεως, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι αμοιβές, έννοια στην οποία περιλαμβάνονται, όπως εκτέθηκε στις σκέψεις 42 έως 46 της παρούσας αποφάσεως, και οι συντάξεις πλην των συντάξεων του συστήματος κοινωνικής ασφαλίσεως. Ως εκ τούτου, οι αμοιβές των εργαζομένων με μερική απασχόληση πρέπει να είναι ανάλογες προς τις αμοιβές των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση, υπό την επιφύλαξη της εφαρμογής της αρχής *pro rata temporis*, η οποία εισάγεται με τη ρήτρα 4, σημείο 2, της συμφωνίας-πλαίσιου.
- 65 Συνεπώς, ο υπολογισμός του ύψους της συντάξεως εξαρτάται αμέσως από τη διάρκεια της παρασχεθείσας εργασίας και το ύψος των αντίστοιχων εισφορών που κατέβαλε ο εργαζόμενος, σύμφωνα με την αρχή *pro rata temporis*. Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν αντιτίθεται στον υπολογισμό συντάξεως γήρατος βάσει του κανόνα *pro rata temporis* σε περίπτωση εργασίας με μειωμένο ωράριο. Συγκεκριμένα, η συνεκτίμηση του πραγματικού χρόνου εργασίας κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας υπαλλήλου με μειωμένο ωράριο, σε σύγκριση προς τον χρόνο εργασίας υπαλλήλου ο οποίος απασχολήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του με πλήρες ωράριο, αποτελεί αντικειμενικό κριτήριο το οποίο επιτρέπει την αναλογική μείωση των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων του (βλ., συναφώς, προπαρατεθείσες αποφάσεις *Schönheit* και *Becker*, σκέψεις 90 και 91, και *Gómez-Limón Sánchez-Camacho*, σκέψη 59).

- 66 Αντιθέτως, η αρχή *pro rata temporis* δεν εφαρμόζεται κατά τον καθορισμό της ημερομηνίας κτήσεως συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων, καθόσον η ημερομηνία αυτή εξαρτάται αποκλειστικώς από τη διάρκεια του συντάξιμου χρόνου που έχει συμπληρώσει ο εργαζόμενος. Ο εν λόγω συντάξιμος χρόνος αντιστοιχεί, κατ' ουσία, στην πραγματική διάρκεια της σχέσεως εργασίας και όχι στη διάρκεια της παρασχεθείσας εργασίας στο πλαίσιο της εν λόγω σχέσεως. Η αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων μεταξύ εργαζομένων με μερική απασχόληση και εργαζομένων με πλήρη απασχόληση συνεπάγεται, επομένως, τον υπολογισμό του συντάξιμου χρόνου που λαμβάνεται υπόψη για τον καθορισμό της ημερομηνίας κτήσεως συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων εργαζομένου με μερική απασχόληση, όπως αν ο εν λόγω εργαζόμενος εργαζόταν με πλήρη απασχόληση, λαμβανομένων υπόψη όλων των ανενεργών χρονικών διαστημάτων.
- 67 Η διαφορετική μεταχείριση που διαπιστώθηκε στις σκέψεις 61 και 62 της παρούσας αποφάσεως επιτείνεται από το γεγονός ότι, όπως προέκυψε από την ενώπιον του Δικαστηρίου συζήτηση, η κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση είναι το μόνο είδος εργασίας με μερική απασχόληση που προσφέρεται στα πληρώματα καμπίνας της Alitalia δυνάμει της εφαρμοστέας συλλογικής συμβάσεως.
- 68 Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι νομοθετική ρύθμιση όπως η επίμαχη στις υποθέσεις της κύριας δίκης αντιμετωπίζει με λιγότερο ευνοϊκό τρόπο τους εργαζομένους με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση απ' ό,τι τους συγκρίσιμους εργαζομένους με πλήρη απασχόληση, και τούτο για τον λόγο και μόνον ότι εργάζονται με μερική απασχόληση.
- 69 Εντούτοις, από τη ρήτρα 4, σημείο 1, της συμφωνίας-πλασίου προκύπτει ότι μια τέτοιου είδους διαφορετική μεταχείριση πρέπει να θεωρηθεί σύμφωνη προς την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων, εφόσον δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους.

- 70 Το INPS και η Ιταλική Κυβέρνηση που κλήθηκαν να εκθέσουν λόγους που να δικαιολογούν την εν λόγω διαφορετική μεταχείριση, δήλωσαν, κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, ότι κατά το ιταλικό δίκαιο αναστέλλεται η ισχύς της συμβάσεως εργασίας με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση, κατά τα ανενεργά χρονικά διαστήματα στη διάρκεια των οποίων δεν καταβάλλονται αμοιβές ούτε εισφορές.
- 71 Πρέπει, πρώτον, να επισημανθεί ότι η ανωτέρω αιτιολογία δύσκολα μπορεί, εκ πρώτης όψεως, να συμβιβασθεί με το γεγονός ότι, όπως αποδείχθηκε από τα προσκομισθέντα έγγραφα και την ενώπιον του Δικαστηρίου συζήτηση, στην περίπτωση των δημοσίων υπαλλήλων, η ιταλική νομοθεσία προβλέπει ρητώς, στο άρθρο 8 του νόμου 554, της 29ης Δεκεμβρίου 1988, που αφορά τους δημοσίους υπαλλήλους (*GURI* αριθ. 1, της 2ας Ιανουαρίου 1989), ότι, «για τη θεμελίωση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων έναντι της οικείας διοικήσεως [...], λαμβάνονται υπόψη στο σύνολό τους τα έτη υπηρεσίας με μειωμένο ωράριο». Αυτή η διαφορετική ρύθμιση καθιστά αμφίβολο τον δικαιολογητικό λόγο που προέβλεπε το INPS και η Ιταλική Κυβέρνηση.
- 72 Δεύτερον, πρέπει να υπομνησθεί ότι, κατά τη ρήτρα 3 της συμφωνίας-πλαίσιου, το μόνο στοιχείο που χαρακτηρίζει τον εργαζόμενο με μερική απασχόληση είναι ότι το σύνηθες ωράριο εργασίας του είναι μικρότερο του ωραρίου εργασίας ενός συγκρίσιμου εργαζομένου με πλήρη απασχόληση. Συνεπώς, η εργασία με μερική απασχόληση συνιστά ιδιαίτερο τρόπο εκτέλεσεως της συμβάσεως εργασίας που έχει ως μόνο χαρακτηριστικό τη μειωμένη, σε σχέση με την κανονική, διάρκεια του ωραρίου εργασίας. Αυτό το χαρακτηριστικό δεν μπορεί, εντούτοις, να εξομοιωθεί με τις περιπτώσεις κατά τις οποίες αναστέλλεται η εκτέλεση της συμβάσεως εργασίας πλήρους ή μερικής απασχολήσεως λόγω κωλύματος ή προσωρινής διακοπής που οφείλονται στον εργαζόμενο, στην επιχείρηση ή σε εξωγενή αίτια. Ειδικότερα, τα ανενεργά χρονικά διαστήματα, τα οποία αντιστοιχούν στο μειωμένο ωράριο εργασίας που προβλέπεται σε σύμβαση εργασίας με μερική απασχόληση, δεν είναι αποτέλεσμα αναστολής της ισχύος, αλλά της κανονικής εκτέλεσεως της συμβάσεως αυτής. Η εργασία με μερική απασχόληση ουδόλως έχει σχέση με τη διακοπή της εργασίας (βλ., κατ' αναλογία με το σύστημα επιμερισμού εργασίας, απόφαση της 17ης Ιουνίου 1998, C-243/95, Hill και Stapleton, Συλλογή 1998, σ. I-3739, σκέψη 32).

- 73 Ως εκ τούτου, αν πράγματι με την επιχειρηματολογία του INPS και της Ιταλικής Κυβερνήσεως επιδιώκεται να υποστηριχθεί η άποψη ότι η επίμαχη διαφορετική μεταχείριση στις υποθέσεις της κύριας δίκης δικαιολογείται από το γεγονός ότι οι περίοδοι που αντιστοιχούν στο μειωμένο ωράριο συμβάσεως εργασίας με μερική απασχόληση συνεπάγονται την αναστολή της ισχύος της συμβάσεως αυτής, η εν λόγω επιχειρηματολογία προσκρούει στον ορισμό της μερικής απασχολήσεως που περιέχεται στη ρήτρα 3 της συμφωνίας-πλαisiού και αναιρεί την πρακτική αποτελεσματικότητα της αρχής που προβλέπει η ρήτρα 4, σημείο 1, της εν λόγω συμφωνίας-πλαisiού, η οποία απαγορεύει, όσον αφορά τις συνθήκες απασχολήσεως, τη μεταχείριση των εργαζομένων μερικής απασχολήσεως κατά τρόπο λιγότερο ευνοϊκό απ' ό,τι αντιμετωπίζονται οι συγκρίσιμοι εργαζόμενοι με πλήρη απασχόληση για τον λόγο και μόνον ότι εργάζονται με μερική απασχόληση.
- 74 Ακόμη κι αν εκτιμηθεί ότι με την εν λόγω επιχειρηματολογία επιδιώκεται να αποδειχθεί ότι η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ των εργαζομένων με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση και των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση δικαιολογείται για λόγους που αντλούνται από το εθνικό δίκαιο, πρέπει να υπομνησθεί ότι εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο, στο μέτρο που κατά το εθνικό δίκαιο έχει περιθώριο εκτιμήσεως, να ερμηνεύσει και να εφαρμόσει μια διάταξη του εσωτερικού δικαίου σύμφωνα με τις επιταγές του δικαίου της Ένωσης και, εφόσον δεν είναι δυνατή μια τέτοια σύμφωνη ερμηνεία, να μην εφαρμόσει οποιαδήποτε αντίθετη διάταξη του εσωτερικού δικαίου (βλ. απόφαση της 18ης Δεκεμβρίου 2007, C-357/06, Frigerio Luigi & C., Συλλογή 2007, σ. I-12311, σκέψη 28).
- 75 Από το σύνολο των ανωτέρω σκέψεων προκύπτει ότι στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, όσον αφορά τις συντάξεις γήρατος, η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαisiού έχει την έννοια ότι απαγορεύει εθνική νομοθετική ρύθμιση βάσει της οποίας, στην περίπτωση εργαζομένων με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση, δεν προσμετρούνται τα ανενεργά χρονικά διαστήματα κατά τον υπολογισμό του συντάξιμου χρόνου που απαιτείται για τη θεμελίωση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων, εκτός αν η εν λόγω διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

- 76 Με το δεύτερο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσία, να διευκρινισθεί αν οι ρήτρες 1 και 5, παράγραφος 1, της συμφωνίας-πλαisiού έχουν την έννοια ότι απαγορεύουν εθνική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις υποθέσεις της κύριας δίκης, καθόσον συνιστά για τους εργαζομένους σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα στην επιλογή εργασίας με τη μορφή κάθετης εκ περιτροπής μερικής απασχόλησεως.
- 77 Όπως προκύπτει ιδίως από τη ρήτρα 1 της συμφωνίας-πλαisiού, η εν λόγω συμφωνία επιδιώκει διττό σκοπό, ο οποίος συνίσταται, αφενός, στην προώθηση της εργασίας με μερική απασχόληση βελτιώνοντας την ποιότητά της και, αφετέρου, στην εξάλειψη των δυσμενών διακρίσεων μεταξύ των εργαζομένων με μερική απασχόληση και των εργαζομένων με πλήρη απασχόληση (βλ. προπαρατεθείσα απόφαση Michaeler κ.λπ., σκέψη 22).
- 78 Η ρήτρα 5, σημείο 1, στοιχείο α', της συμφωνίας-πλαisiού προβλέπει, στο πλαίσιο του ανωτέρω διττού σκοπού, την υποχρέωση των κρατών μελών «να εντοπίζουν, να αντιμετωπίζουν και, όπου είναι αναγκαίο, να εξαλείφουν εμπόδια νομικής ή διοικητικής φύσης που μπορεί να περιορίσουν τις ευκαιρίες εργασίας μερικής απασχόλησης».
- 79 Η επίμαχη νομοθετική ρύθμιση στις υποθέσεις της κύριας δίκης, όσον αφορά τις συντάξεις γήρατος οι οποίες εξαρτώνται από τη σχέση εργασίας, εξαιρουμένων των συντάξεων που χορηγούνται βάσει υποχρεωτικών συστημάτων κοινωνικής ασφαλίσεως, εισάγει διαφορετική μεταχείριση μεταξύ εργαζομένων με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση και εργαζομένων με πλήρη απασχόληση, καθόσον κατά τον υπολογισμό του συντάξιμου χρόνου που απαιτείται για τη θεμελίωση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων δεν προσμετρούνται τα ανενεργά χρονικά διαστήματα και, ως εκ τούτου, προσβάλλει την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων που εισάγει η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαisiού. Επιπροσθέτως, όπως επισημάνθηκε στη σκέψη 67 της παρούσας αποφάσεως, η εν λόγω διαφορετική μεταχείριση επιτείνεται από το γεγονός ότι η κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση είναι το μόνο είδος εργασίας με μερική απασχόληση που προσφέρεται στα πληρώματα καμπίνας της Alitalia.

80 Ο συνδυασμός αυτών των στοιχείων καθιστά λιγότερο ελκυστική την εργασία με τη μορφή μερικής απασχολήσεως για την εν λόγω κατηγορία εργαζομένων, δηλαδή αποθαρρύνει τους εργαζομένους αυτούς από την άσκηση της επαγγελματικής δραστηριότητάς τους σύμφωνα με το εν λόγω είδος εργασίας, καθόσον η επιλογή αυτή συνεπάγεται τη χρονική μετάθεση της ημερομηνίας θεμελιώσεως συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων, κατ' αναλογία προς τον χρόνο μείωσης του ωραρίου εργασίας τους σε σχέση με το ωράριο συγκρίσιμων εργαζομένων με πλήρη απασχόληση. Τα αποτελέσματα αυτά είναι προδήλως αντίθετα προς τον σκοπό της συμφωνίας-πλαisiού που συνίσταται στην προώθηση της εργασίας με μερική απασχόληση.

81 Ως εκ τούτου, στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι, σε περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η επίμαχη στις υποθέσεις της κύριας δίκης εθνική νομοθετική ρύθμιση δεν συνάδει προς τη ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαisiού, θα πρέπει να δοθεί στις ρήτρες 1 και 5, παράγραφος 1, της συμφωνίας αυτής η ερμηνεία ότι απαγορεύουν, επίσης, την ανωτέρω ρύθμιση.

Επί του τρίτου ερωτήματος

82 Με το τρίτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσία, να διευκρινισθεί αν η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλαisiού που εισάγει την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων έχει την έννοια ότι απαγορεύει, πλην των δυσμενών διακρίσεων μεταξύ εργαζομένων με μερική απασχόληση και συγκρίσιμων εργαζομένων με πλήρη απασχόληση, και τις διακρίσεις μεταξύ διαφορετικών ειδών εργασίας με μερική απασχόληση, όπως η εργασία με τη μορφή κάθετης εκ περιτροπής μερικής απασχολήσεως και η εργασία με τη μορφή οριζόντιας μερικής απασχολήσεως.

83 Κατόπιν των ανωτέρω απαντήσεων στα δύο προηγούμενα ερωτήματα, παρέλκει η απάντηση στο ερώτημα αυτό.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 84 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι κατέθεσαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (δεύτερο τμήμα) αποφαινεται:

- 1) Όσον αφορά τις συντάξεις γήρατος, η ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλασιού για την εργασία μερικής απασχολήσεως, η οποία περιέχεται στο παράρτημα της οδηγίας 97/81/ΕΚ του Συμβουλίου, της 15ης Δεκεμβρίου 1997, σχετικά με τη συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία μερικής απασχολήσεως που συνήφθη από την UNICE, το CEEP και τη CES, έχει την έννοια ότι απαγορεύει εθνική νομοθετική ρύθμιση βάσει της οποίας, στην περίπτωση εργαζομένων με κάθετη εκ περιτροπής μερική απασχόληση, δεν προσμετρούνται τα ανενεργά χρονικά διαστήματα κατά τον υπολογισμό του συντάξιμου χρόνου που απαιτείται για τη θεμελίωση συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων, εκτός αν η εν λόγω διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους.
- 2) Σε περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η επίμαχη στις υποθέσεις της κύριας δίκης εθνική νομοθετική ρύθμιση δεν συνάδει προς τη ρήτρα 4 της συμφωνίας-πλασιού για την εργασία μερικής απασχολήσεως, η οποία περιέχεται στο παράρτημα της οδηγίας 97/81, θα πρέπει να δοθεί στις ρήτρες 1 και 5, παράγραφος 1, της συμφωνίας αυτής η ερμηνεία ότι απαγορεύουν, επίσης, την ανωτέρω ρύθμιση.

(υπογραφές)

